

גלגוליו של האוצר שמתחת לגשר

מבוא

במאמר זה מוצגות ארבע גרסאות לסיפור 'האוצר שמתחת לגשר':

האחת (A) סופרה מפי ר' נחמן מברסלב. הוא חי בשנים 1772-1810 ופעל באוקראינה. הוא היה נכדו של הבעש"ט, מקים תנועת החסידות, הידוע בסיפוריו האלגוריים המורכבים.

השנייה (B) מופיעה ב'מעשה צדיקים' – ספר עכשווי, המופנה בעיקר לילדי הקהילה החרדית בארץ. סיפוריו באים להרחיב רעיונות מפרשות השבוע ולהעמיקם, כשמטרתם העיקרית היא דידקטית.

השלישית (C) היא גרסה אנגלית בשם 'הרוכל מסוואפהאם', שמקורה – ביומנו של אספן מיום 10 בנובמבר 1699, אולם יש המבססים אותה על אירוע אמיתי שהתרחש ב-1454, שיפוץ כנסיית סנט פיטר וסנט פול; אחד התורמים הגדולים היה ג'ון צ'פמן, הידוע בשם "הרוכל מסוואפהאם".¹ הרביעית (D) נמצאה ב'אלף לילה ולילה' – סיפורים עתיקים, המבוססים על יצירות פרסיות, שתורגמו לראשונה לערבית ב-850 לסה"נ.

אוסף זה של ארבע גרסאות לאותו סיפור – מדהים, לכאורה, במזרותו:

אמנם קיים קשר ברור בין שתי הגרסאות היהודיות, אולם כיצד מתקשרים הסיפורים היהודיים לסיפורו של הרוכל מאנגליה, ומה ל'אלף לילה ולילה' ולר' נחמן מברסלב?

תאריכים: סיפור עממי, סיפור חסידי, ספרות משווה.
מילות מפתח: ר' נחמן מברסלב, "אלף לילה ולילה", 'אוצר', 'צדיק', 'דבקות', צדקה, פטליזם. סיפור ומספר סיפורים, הז'אנר בסיפור, האקזמפלום (דמות מופת במרכז).

.1 ראה הערה 12.

התשובה נטועה בדינמיקה, אשר בה עובר סיפור בעל-פה מדור-לדור, וממקום-למקום : סיפורים, שלא מצאו הד בלב השומעים, נשכחים, ולעומת זאת, סיפור, שמצא חן בעיני קהל השומעים, חוזר ומסופר במקומות רחוקים זה מזה, כשבכל מקום משתנים בו פרטים וזוויות-ראייה.

"אירוע ההיגוד" (story-telling event), האירוע, אשר בו מסופר הסיפור, הוא הצגת יחיד של המספר, המתבצעת בזמן ובמקום מסוימים ולפני קהל מסוים. אירוע זה הוא חד-פעמי, שכן לעולם לא ניתן לחזור על מרקם היחסים, הנוצר באירוע בין המספר, הקהל, נסיבות הזמן והמקום.

בפעולה תקשורתית זו נוצר הסיפור תוך כדי מסירתו – בהשפעת הקהל והנסיבות; הווה אומר, בהשפעת הסיטואציה (ההקשר – context), אשר הסיפור מסופר בה, משמיט המספר מרכיבים או מוסיף עפ"י תגובת הנמענים (הקהל).²

כך נוצרו מספר גרסאות לסיפור אחד, והשינויים בהן מאפיינים לא רק את המקום ואת הזמן, שהיוו רקע לגרסה החדשה, אלא גם את תהליך היצירה של המספר, שכן הסיפור, הנתפס כ"הצגת יחיד", מעוצב לפי השקפת עולמו ואורחות חייו של המספר האינדיבידואלי, ואלה מטביעים את חותמם על הסיפור.

הוא עושה זאת תוך הדגשת מרכיבים או המעטתם, וכך ממשיך הסיפור להתגלגל אל תוך ממד הזמן, ובהיותו נתון לחוק הזמן – הוא חייב להשתנות כל העת.

כל יצירה היא תוצר של קונפליקט בין המגמה לשמור על הטקסט לבין הרצון לשנות ולחדש בו.³ בעקבות קונפליקט זה נוצרות שתי קבוצות של מרכיבים ביצירה :

- א. יסודות קבועים, המהווים את התבנית הסיפורית
- ב. ולעומתם – יסודות התמורה, המבטאים את דרכי הסתגלותו של הסיפור העממי למקום גאוגרפי, לקבוצה אתנית וגם לאוכלוסיות-יעד מסוימות.⁴

היסודות מותאמים לאורח חייהן ולאמונותיהן של אוכלוסיות אלה, והם, כפי שנאמר לעיל, משקפים מסרים, הנובעים מהשקפת עולמו של המספר.

2. על נושא זה – ראה אלכסנדר-פריזר, תש"ס, וכן – קרסני, 1998.

3. נוי, 1967, עמ' 21-23.

4. על יסודות הקבע ועל התבנית – כתבו רבים. ראה S.S. Jones 1979, pp. 69-73, וכן ראה אלשטיין וליפסקר, תשנ"ב, עמ' 7-14.

גורם נוסף לשינוי בגרסאות הוא זווית הראייה של המספר ותפיסתו את הסיפור. היצירות הנדונות במאמר הן דידקטיות, אולם ניכר הבדל רב באופן, אשר המספרים בוחרים בו כדי להגיע אל קהל נמעניהם. זוויות- הראייה שלהם משתנות בעקבות המניע הראשוני שלהם לסיפור, ודבר זה משפיע על עיצוב הטקסטים, וממילא – על התפיסה הז'אנרית שלהם.

הז'אנר בגרסאות A ו-B הוא המשל, אולם שלא כמו במשל האזופי, העוסק בדרך כלל ביחסים שבין אדם לחברו, העמידו הגרסאות הללו במרכזן את הקשר בין האדם לאלוקיו. מבחינת תוכן הן מציגות יסודות מהפילוסופיה החסידית, ולא אידאות, המאפיינות את הספרות העממית הדידקטית.

הז'אנר של גרסה C הוא ה'אקזמפלוס', המעמיד דמות מופת במרכז. ז'אנר זה היה מקובל ביותר בימי הביניים במאות ה-12 וה-13, ואז נכתבו מאות סיפורים 'אקזמפלריים': בתקופה זו שועבדו כל תחומי החיים למסגרת דתית של צווים וחוקים, והאמונה הדתית ביקשה לעצב את עולמם של הפרט ושל הכלל. באותם ימים היה ה'אקזמפלוס' אמצעי מקובל להעביר מסרים ערכיים דתיים מהמנהיגים – אל העם.

מקורות שונים מייחסים את הסיפור לאירוע, שהתרחש במאה ה-15, אולם ייתכן, שהייתה לסיפור גרסה מוקדמת, כפי שמרומז בטקסט הבא:

"Constant tradition says that there lived in former times in Soffham (Swaffham), alias Sopham' in Norfolk, a certain pedlar, who dreamed [...]"

גרסה D היא סיפור-עם, שיש בסופו מסר דתי. אף שהסיפור מתומצת, וחסרים בו פרטים רבים, ניכר, כי המספר הכל-יודע השתדל לבדר ולשעשע את נמעניו ולגרום להם הנאה. קיימים בסיפור מתח ואלומות, המגבירים את העניין ומרתקים את הנמענים. שלא כמו בגרסאות הקודמות – מתקבל הרושם, שהגיבור עומד במרכזו של הסיפור, אולם עיון נוסף בחומר – מגלה, כי כל פעולותיו מכוונות ומנותבות על ידי האל או הגורל... .

מטרות העיון:

לעקוב אחר השינויים התוכניים, המבניים והז'אנריים, המתרחשים בארבע הגרסאות בהתאם לעמדת המספר; לבדוק מה מקומן של הדמויות, ובעיקר – של הגיבור הראשי במרקם העלילתי; להבין את משמעותו – כנושא מרכזי בסיפור של החלום – ואת תשתיתו הרעיונית בכל יצירה ויצירה.

שיטת העיון:

השוואה בין ארבע הגרסאות, אשר בה נשים דגש במשמעויות תרבותיות-דתיות – מחד גיסא, ובמשמעויות פואטיות – מאידך גיסא; עיון, שידון בתהליכים, אשר באמצעותם מתהוות חוויות ומקבלות משמעות⁵, ויתן לבו לאפיונים ז'אנריים, המשפיעים על התמות ועל המבנים של הסיפורים.

ניתוח החומר ייעשה בשני מישורים:

- א. המישור המבני, המתייחס לפונקציות הסיפוריות, לאבני היסוד של העלילה ולאפיונים הז'אנריים של היצירה;
- ב. המישור האידאי, המהווה בסיס לתפיסות תרבותיות-חברתיות בגרסאות השונות.

הגרסאות

כל הגרסאות שהוצגו לעיל, שייכות לטיפוס 1645, כמוגדר בספרם של אארנה ותומפסון⁶: הן בעלות תבנית עלילתית משותפת, הכוללת שלוש סיטואציות:

סיטואציה ראשונה:

איש חלם חלום / חזר וחלם אותו חלום, שעל גשר בעיר אחרת/ שבעיר אחרת/ מצוי אוצר. הוא מחליט לנסוע למצוא את האוצר, אך בהגיעו – אינו יודע מה לעשות.

סיטואציה שנייה:

האיש מסתובב על הגשר / נכנס למסגד לישון.

5. Denzin & Lincoln 1994

6. לפי Aarne and Thompson, 1928

שנתון "לע" – תשס"ו – כרך י"א

בשיחה עם חייל / איש משמר / בעל חנות / מפקד המשטרה – מתברר לו, כי האוצר מצוי בביתו.

סיטואציה שלישית:

האיש חוזר לביתו ומוצא שם את האוצר.

1. מעשה באוצר תחת הגשר מאת ר' נחמן מברסלב⁷ (A)

פעם אחת חלם איש מאיזו עיר, שבוינה תחת הגשר יש אוצר. על כן נסע לשם ועמד אצל הגשר, מחפש עצות איך (=מה) לעשות, כי לאור היום אינו יכול מחמת האנשים. ועבר שם איש חיל ואמר לו: מה אתה עומד וחושב? חשב בדעתו שטוב שיאמר לו, כדי שהוא יסייעו ויתחלקו. סיפר לו כל העניין. ענה זה ואמר לו: אי יהודי שוטה, רואה בחלומות, אלא מה, גם אלי נראה בחלום שבמקום זה וזה אצל פלוני אלמוני (והזכיר העיר של האיש ושמו של האיש הזה) יש אוצר, וכי אסע אליו? ונסע האיש לביתו וחפר ומצא האוצר. ואמר אחר כך: עתה יודע אני שהאוצר הוא אצלי, אלא כדי לדעת מן האוצר מוכרחים לנסוע לווינה. כך בעניין עבודת השם. שהאוצר הוא אצל כל אחד בעצמו, רק לידע מהאוצר מוכרחים לנסוע אל הצדיק.

הכותרת של סיפור זה תמוהה, שהרי גיבור הסיפור מצא את האוצר שחלם עליו בביתו, ולא על הגשר. למה אם כן מדגישה הכותרת, כי מצא אותו מתחת לגשר?

מבחינה עובדתית הגיבור אמנם מצא את האוצר בביתו, אולם מבחינה אידאית האוצר האמתי נמצא מתחת לגשר, שכן בהיותו על הגשר הבין הגיבור את המשמעות, המסתתרת מאחורי חיפוש האוצר ומציאתו. כפי שנאמר: "עתה אני יודע, שהאוצר הוא אצלי, אלא כדי לדעת מהאוצר מוכרחים לנסוע לווינה."

"מציאת האוצר על-ידי הגיבור בתוך-תוכו עשויה להתממש רק כשהגיבור יהיה מוכן מבחינה רוחנית. רעיון זה מתומצת במשפט האחרון של הסיפור – " כך בעניין עבודת השם. שהאוצר הוא אצל כל אחד בעצמו, רק לידע מהאוצר מוכרחים לנסוע אל הצדיק": לכל אחד

7. ר' נחמן מברסלב (1981)

יש אוצר המוסתר בתוכו, אולם כדי להיות מודע לקיומו – יש להגיע קודם כל אל הצדיק. ר' נחמן רואה אפוא בנסיעה לוויה תנאי למציאת האוצר.

הסיפור מסופר בצמצום רב; הוא מאורגן ואחיד; אין בו סטייה מהעלילה, ואין בו מילה מיותרת. צמצום זה אינו נובע מחוסר יכולתו הסיפורית של מחבר הסיפור, אלא בגלל המטרה שלשמה חובר: לכל אדם יש יכולת להגיע אל הקב"ה בעזרתו של הצדיק.

מלכתחילה התחבר הסיפור כיחידה בעלת מטרה ממוקדת ומסוימת, שלקראתה שואף הסיפור, ואין למחבר כל עניין אמנותי ביצירה. לכן מתקדמת העלילה ברצף וללא עיכובים או סיבוכים ספרותיים לקראת הרעיון המוזכר, שהוא המטרה הסופית והבלעדית. למרות צמצומו וקיצורו של הסיפור – הרי ניתן למצוא בו את כל יסודות הסיפור. עם זאת, כל המרכיבים האחרים – כמו קונפליקט ויחסים בין דמויות – מופיעים כדי לשרת את המטרה, שלשמה נועד, ולא בגלל צרכים אמנותיים כלשהם. דחיסותה של עלילה מרובת-פעלים ביריעה כה מצומצמת – גורמת לחוסר התאמה בין זמן הסיפור לבין הזמן המסופר, אולם הדיאלוג שבין איש הח"ל לבין גיבור הסיפור – בא למלא את אשר הוחסר מחמת הצמצום: הוא משקף את מחשבותיהם של הגיבורים, את תחושותיהם ואת תגובותיהם, ובאמצעותן נחשפים קווים באופיו של הגיבור הראשי. זהו האמצעי המימטי היחיד, שבאמצעותו נחשפת המציאות של הסיפור.⁸

אפשר לומר, אם כן, שעל אף דחיסותו ותמצותו – הרי המבע המילולי ממומש בסיפור באמצעות שלושת היסודות ההכרחיים לקיומו כיחידה סיפורית: דמויות פועלות, עלילה ומשמעות רעיונית. קיים יסוד נוסף, הקשור לעלילה וחשוב לראיית המבע כסיפור עצמאי, והוא הקונפליקט – סיבוך, התרה ומתח דרמטי.

את הסיפור מספר מספר אוקטוראלי.⁹ בשורה האחרונה הוא מתערב במהלך הסיפור ומעיר הערה חשובה, המהווה את הפואנטה בסיפור, ובאמצעותה הוא משנה את התמונה, שהתגבשה בעקבות השתלשלות העלילה וההתרחשות בסיפור.

אין בסיפור סימנים מזהים:

הזמן בסיפור אינו מוגדר: "פעם אחת חלם איש מאיזו עיר".

8. על חשיבותה של יחידת השיח בסיפור המצומצם – ראה: יסיף, תשמ"ח עמ' 217-255.

9. 'מספר אוקטוראלי' יודע את כל המתרחש בסיפור בכל זמן ובכל מקום. בדרך כלל הוא שומר על אובייקטיביות ואינו מעיר הערות תוך כדי מסירת הסיפור, אולם לעתים הוא מתערב במהלך העלילה ומביע את דעתו או את מחשבותיו.

המקום יכול להיות איפה שהוא "במקום זה וזה".

אף העובדה, שהסיפור מוצג בצורה תמציתית – אין התפתחות בסיטואציה המתוארת, ואין התייחסות לדמות מבחינת שיוכה או תכונותיה, אלא בהתאמתה לקהל השומעים באמצעות ייהודה – תורמת להפיכת הסיפור על מרכיביו – לכוללני ומייצג.

נוסף לכך, אין כל ניסיון מצד המספר ליצור מתח ועניין בסיפור, והדבר מצביע על כוונתו לחנך את שומעיו, ולא לשעשע אותם. יתר על כן, התערבותו של המספר פותחת אפשרות ליצור השלכה מההתרחשויות של הגיבור – אל המתרחש אצל כל אדם ואדם.

פרטים מאפיינים אלה מצביעים על ז'אנר המשל:

בסיפור מסומנים שני מישורים: א. המישור הראשון, הוא המשל, המתאר את החיפוש אחר האוצר ומציאתו; ב. המישור השני, הנמשל, מופיע בסיומו של הסיפור: "כך בעניין עבודת השם. שהאוצר הוא אצל כל אחד בעצמו, רק לידע מהאוצר מוכרחים לנסוע אל הצדיק."

במפגש זה מוצג ה"אני מאמין" הבסיסי של החסידות, המייחס לכל אדם פוטנציאל רוחני, שהוא חייב לנצל – כדי להגיע לקשר עם הקב"ה, ואם אין ביכולתו לעשות זאת לבדו – ייעזר בתיווכו של הצדיק.

הנקודה המרכזית בחסידות היא "רחמנא ליבא בעי" (סנהדרין ק"ו, ב) – רצונו של הקב"ה הוא, שתהא נקודת הלב של האדם פונה אליו, והשם יתברך רוצה את הלב כולו: "[...] ואם משבח להש"י בשמחה אז מעורר למעלה חדוה ושמחה ומתגלה ימין של הקב"ה ומשפיע שפע בכל העולמות ונתגדל ונתרומם שמו על כל העולמות (ר' ייבין)".

האמונה השלמה בקב"ה – פירושה: אמונה ביצירה המתחדשת שלו מדי יום, כשהאדם – חלק מיצירה זו. הרגשת התחדשות זו היא המביאה לתפילת האמת ולכמיהה להודות לה' על הנפלאות הנבראים יום יום מחדש.¹⁰

הספרות החסידית רואה באהבת ה', בדבקות בו ובינתנית הנפש' – מערך משולש, המבטא את מהות הקשר בין אדם לאלוקיו¹¹. רצונו של האדם להתקרב אליו מעורר בקב"ה רצון להתקרב אל האדם ולגלות לו את מציאותו הנעלמת. הקשר בין אדם לאלוקיו דומה לקשר אהבה בין אב לבנו, המקרב את האדם לתכונותיו של הקב"ה ואל העולם שמעבר לפרגוד.

10. כשר, תשל"ד.

11. אלשטיין, 1998.

המדריך, המראה את הדרך אל הקב"ה, הוא הצדיק, המתווך בין הקב"ה לחסידים. אין ספק, שיש כאן ניסיון לעודד את האדם הפשוט לעבודת השם באמצעות הקשר עם הצדיק.

2. האוצר – מתחת לתנור¹² (B)

מעשה מיוחד שמור היה עם האדמו"ר רבי בונם, ואותו היה מספר לאותם חסידים שבאו אצלו בפעם הראשונה: עני מופלג היה ר' אייזיק בן יעקיל מקראקא. שנים רבות ידע אך דוחק ומצוקה, פרוטה לא הייתה לו בכיסו, ובביתו היו הרעב והמחסור דיירים של קבע. למרות כל הסבל בטח ר' אייזיק בה' בכל לבבו ותמיד האמין, כי בבוא העת יחלצנו הקב"ה מסבלו.

באחד הלילות חלם ר' אייזיק חלום מיוחד במינו: בחלומו צוּו עליו לנסע מקראקא אל פרג. "שם בפרג, מתחת לגשר המוביל לארמון המלך, טמון אוצר. חפור שם, ר' אייזיק, ותתעשר!" בתחלה לא ייחס ר' אייזיק חשיבות רבה לחלום. הן נאמר, כי חלומות שווא ידברון... אך כשבליה הבא שוב חלם אותו החלום, ומקץ לילותים – חלם אותו בפעם השלישית, הבין ר' אייזיק כי יש דברים בגו...

קם אפוא בבקר והחליט לנסוע לפרג. ארוכה הייתה הדרך מקראקא לפרג, וכשסוף סוף הגיע, נחפז למחוז חפצו: הגשר המוליך אל הארמון.

אך שם נכונה לו אכזבה – על הגשר היו מופקדים שומרים יומם וליל. הללו צעדו כשהם דרוכים וקשובים לכל המתרחש סביב. תחת משמר שכזה לא העז ר' אייזיק לחפור ולחפש אוצרות... למרות זאת, לא חזר לקראקא עירו; בכל בקר היה יוצא ממקום אכסנייתו והולך אל הגשר, שם היה ניצב ומביט עד הערב.

דמותו של היהודי, אשר בא אל הגשר מדי יום עוררה את סקרנותם של השומרים. "אמור לי", פנה אליו באחד הימים ראש המשמר, "מדוע בא אתה לכאן בכל יום? האם מחפש אתה פה משהו, או שמא ממתין אתה למישהו?"

הבין ר' אייזיק כי לא יוכל לפטור את ראש המשמר בדברים חמקמקים, ועל כן החליט לספר לו על החלום שחלם, אותו חלום שבעקבותיו בא לפרג מביתו שבקראקא העיר אשר בפולין.

12. מה טוב, תשמ"ו.

שנתון "על" – תשס"ו – כרך י"א

האזין ראש המשמר לסיפורו של ר' אייזיק ופרץ בצחוק אדיר. "חה ... חה ... דרך כל כך ארוכה עשית בגלל חלום! חה ... חה ... כנראה, זה מה שמסוגל לעשות מי שמאמין בדברי חלומות! אילו האמנתי גם אני בחלומות" המשיך ראש המשמר, "כי אז היה עלי לצאת לדרך לקראקא עירך, כי הנה, חלום חלמתי ובו נאמר לי, כי בקראקא שבפולין גר לו יהודי ושמו אייזיק בן יעקל. בבית של אייזיק זה", התמוגג השומר, "מתחת לתנור, טמון לו אוצר... האם חושב אתה, שאסע לי לקראקא להרוס את תנורו של היהודי ולחפש אוצר? חה... חה...".

נהנה מעצמו עזב ראש המשמר את היהודי הניצב מול הגשר וחזר אל חבריו השומרים. ואילו ר' אייזיק – עלה על העגלה הראשונה הנוסעת לפולין, ושב לביתו אשר בקראקא. שם חפר מתחת לתנור, ומצא אוצר גדול. בחלק מהכסף שמצא בנה בעירו בית כנסת מפואר, שנשא את שמו ונקרא "בית הכנסת של רבי אייזיק בן ר' יעקל".

כששמעו החסידים את סיפורו של רבי בונם הבינו גם הבינו את כוונתו של הרב הצדיק: לא רק בעת שהם מרחיקי נדוד ומסתופפים בחצר הרבי מסוגלים הם להגיע לאוצר הגדול – לעבודת הבורא בדבקות; גם בהיותם בעירם ובביתם – מסוגלים הם למצוא את האוצר, לעבוד את הבורא ולהגיע למדרגות גבוהות בתורה ובעבודה!

בניגוד לסיפור הקודם, המתומצת והמגרה את השומעים למחשבה נוספת – הרי בתחילתו של סיפור מעובד זה, המיועד מלכתחילה לילדים חרדים, מתנוסס פסוק, המהווה מעין מוטו ומרמז לרעיון המרכזי שבו: "ועשו ... מקדש ושכנתי בתוכם", ומיד אחריו מופיע ההסבר: "השראת השכינה תהא במקדש וגם "בתוכם" – אצל כל אחד ואחד מישראל.

הסיפור מופיע בספר "מעשיהם של צדיקים", שבו מותאמים הסיפורים לפרשות השבוע, כשהמטרה היא להרחיב ולהעמיק מרכיבים מסוימים בפרשה ולהדגיש מסרים חשובים.

כותרת הסיפור "האוצר שמאחורי התנור" – מצביעה, לכאורה, על סיפור ראליסטי, והשערה זו מתחזקת, כשהמספר מתעכב על פרטים מזהים של הגיבור, מעשיר את הסיפור ומעבה אותו בהיבט פסיכולוגי – התלבטויותיו של האיש, אכזבתו ותחושת חוסר-האונים שלו. בפיתוח עלילתי זה מקל המחבר על הנמען להזדהות עם הגיבור: הוא מתחשב בקוראיו הצעירים ומקפיד ליצור מתח בסיפור הן באמצעות דו-שיח והן על ידי השהית הרגעים הגורליים המביאים לִמְפְּנִים בסיפור:

למשל, הגיבור חולם שלוש פעמים אותו חלום, עד שהוא מחליט לצאת לדרך. הוא חוזר ובא אל הגשר מספר פעמים, עד שמבחינים בו ושואלים לרצונו. כל אלה יוצרים ציפיות ועניין, אולם העובדה, שבסיפור חסר גורם הזמן, מעמיד את היותו ריאליסטי בסימן שאלה, והעובדה, שר' בונם מספר את הסיפור לכל חסיד, הבא אליו לראשונה, מצביעה על היותו טקסט דידקטי, שאינו קשור בזמן, במקום, או בגיבור מסוים, ואשר מטרתו – ללמד מוסר השכל.

הסיפור בנוי כסיפור בתוך סיפור, כשהסיפור החיצוני מהווה מעין מסגרת, שתחילתה מאופיינת על ידי זמן מתמשך וסטטי: "מעשה מיוחד שמור היה עם האדמו"ר רבי בונם ואותו היה מספר לאותם חסידים שבאו אצלו בפעם הראשונה." הווה אומר, האדמו"ר היה חוזר ומספר את הסיפור במשך זמן לא מוגדר. גם הסיום מסמן מצב מתמשך: "כששמעו החסידים את סיפורו של רבי בונם הבינו גם הבינו את כוונתו של הרב הצדיק."

הסיפור הפנימי הוא הסיפור, שאותו נוהג היה האדמו"ר לספר. הוא הגרסה לסיפור הנדון.

למסגרת החיצונית, או לסיפור החיצוני – יש מספר מטרות:

הופעת הצדיק כמספר משרה על הסיפור אמינות ותוקף. היא יוצרת סקרנות אצל הקורא לדעת, מה מטרת הסיפור, ולהבין, מה מסתתר מאחוריו. סופו של הסיפור החיצוני בא להוכיח, כי באמצעות הסיפור, שאותו היה נוהג האדמו"ר לספר, הצליח ר' בונם להעביר את המסר, שרצה להעביר לחסידיו החדשים.

בפעילות הסיפורית של ר' בונם נוצרים שני רבדים:

הרובד הגלוי מתבטא בסיפור הפנימי, והוא התבנית הקבועה של הגרסה הנדונה, והרובד הסמוי מתבטא בסיפור המסגרת, כפי שמוזכר לעיל.

הסיפור הפנימי הוא, כנראה, גרסה מעובדת ומורחבת לסיפורו של ר' נחמן מברסלב, המופנה לנמענים, הילדים, כאמור לעיל, וסיפור המסגרת בא להדגיש את היותו משל, הבא לחנך את הילדים, ולא סיפור מתח או הרפתקאות, הבא לשעשע אותם.

לכאורה, דומה הגרסה הנדונה לסיפורו של ר' נחמן, אך אין הדבר כן:

אין מעבד הסיפור מתיימר להציג בספרו "מעשיהם של צדיקים" סיפור אמנותי-ספרותי בעל רבדים רעיוניים. בעצם הופעתו בספר מעין זה – מכוון הסיפור למטרה דידקטית מסוימת – בבואו להרחיב, לבדוק ולהעמיק מרכיבים מפרשת השבוע כמצוין לעיל.

ניתן לבנות סיפור בעל מגמה דידקטית בשתי דרכים:

א. כסיפור מופת, שבמרכזו דמות, המשמשת דוגמה להתנהגות ראויה.
ב. הדרך השנייה היא באמצעות זיאנר המשל, שמאופיין בשני רבדים כמצוין לעיל: ברובד הסמוי נרמזות משמעויות, העוסקות בהתרחשויות המוצגות ברובד הגלוי.

ר' בונס בוחר לספר את סיפורו כמשל:

מעשה באדם מצוי, ההולך אחר חלום נכסף – למצוא אוצר. לצורך זה הוא מוכן להגיע עד לפרג ועד לגשר המוביל לארמון המלך. על אף כל הקשיים הפיזיים להגיע למקום, שהשמירה בו רבה, ולמרות הקשיים, המתלווים מעצם היותו יהודי, הולך יהודי אחר חלום המבטיח לו עושר. נקודה זו מודגשת באמצעות תיאורו כאיש עני וחסר-כל.

אין ר' אייזיק דמות מופת, אלא יהודי בעל-חולשות, השקוע במצב כלכלי קשה, ולכן אינו יכול להתעלות לדרגה גבוהה.

נכון הוא, שבחלק מהכסף שמצא, בנה בעירו ביכ"נ מפואר וקראו לו "בית הכנסת של רבי אייזיק בן ר' יעקיל", אולם עם כל הכבוד לתרומה זו היא מעוררת תגובה אמביוולנטית המלווה במספר שאלות:

א. מה ליהודים – ולבית כנסת מפואר?

ב. מה פירושו של מעשה הגאווה הזה לקרוא לביהכ"נ על שם נותן התרומה, והרי תרומה ניתנת בדרך כלל בצנעה?

ג. האם כוונתו הייתה להודות לה' ולהלל אותו, והרי התודה היהודית המסורתית נעשית בדרך כלל בצורת תפילה?!

עם זאת, יש בבניית בית הכנסת סיום בעל מסר ערכי: לא די בצבירת הון, אלא יש צורך לתרום גם למטרה נעלה.

נראה, כי אין ר' בונס, האדמו"ר, רואה בר' אייזיק דמות מופת ואינו מתכוון לפאר את שמו בסיפור. הדינמיקה היא דווקא הפוכה:

ר' אייזיק אינו מהווה דוגמה כלל וכלל: אמנם ניתן להזדהות אתו, אף ניתן ללמוד ממנו לתרום כסף למטרות חשובות, אולם אין כל רמז, המייחס לו גדלות רוחנית.

היכן אפוא הנקודה הדידקטית?

היא באה לידי ביטוי בשתי רמות של הבנה:

כפי שנאמר, המספר רואה לנגד עיניו שתי מטרות: לשעשע את הילד ולחנכו, והמעשה של מציאת האוצר משרת מטרות אלה.

עלילת האוצר, המסופרת בצורה מעניינת, עשויה להזין את דמיונו של הילד בהרפתקאות, המלוות את מוצא האוצר ובאפשרויות הגלומות במציאתו. המספר מאפשר לנמעניו להשתעשע בדמיונם, אולם אינו מאפשר להם להמריא על כנפיו למחוזות בלתי-ידועים. בסופו של יום הם מגיעים אל בית-הכנסת המפואר, שבנה ר' אייזיק, וכאן נערך המפגש בין המטרה האמנותית לבין המטרה הדידקטית, המצביעה באהדה, ולו גם באמביוולנטיות, על תרומתו של ר' אייזיק.

רמת הבנה זו מעוגנת אפוא במעשיו של ר' אייזיק.

רמת ההבנה הגבוהה יותר מיועדת לאלה שיכולים להבין את "מציאת האוצר" מבחינה מטפורית ולהשליכה לעולמם הרוחני – להגיע לידיעת האמת, שהרי "מציאת האוצר" – משמעותה: מציאת הקב"ה בתוככי נשמתם.

חשוב מאוד להשוות את שני הסיומים בשתי הגרסאות החסידיות:

ר' נחמן מסיים במוסר השכל, כי בכל אדם נמצא אוצר, אולם כדי למצוא אותו – על האדם לקבל הדרכה אצל הצדיק.

לעומת זאת, בסיפורו של האדמו"ר ר' בונם – המסר הוא, שאדם יכול למצוא את האוצר גם בביתו, ואין הוא חייב לנסוע תמיד אל הרבי, והדגש מושם ב"חסידים חדשים".

נראה, שהשינוי במסר בגרסה זו – בהשוואה לגרסה, שסופרה מפי ר' נחמן, נובע מהשינוי בנמענים: ר' נחמן פונה לחסידים מבוגרים, המחפשים את דרכם אל הקב"ה. נכון הוא, שבכל אדם מצוי הניצוץ הרוחני, שיכול להובילו אל הקשר אל הקב"ה, אולם הדרך קשה, והצדיק יכול להדריך ולהקל במסע.

לעומת זאת, האדמו"ר פונה בסיפורו לילדים, ל"חסידים חדשים".

לכאורה, נראה, כי כל מספר מציג תפיסה אחרת בדרך למציאת האוצר, אולם אם נתייחס למסרים – כמופנים לנמענים שונים, אפשר לראות בסיפורו של ר' בונם את **תחילת** דרכו של החסיד הצעיר, ואילו בסיפורו של ר' נחמן – את **סופה**, שהרי הדרך אל הקב"ה היא ארוכה. קודם כל, יש לפתח את האוצר, המצוי בתוך כל אחד ואחד, ולא לחפשו מחוצה לו, ובבוא הזמן יחול עליהם התהליך, המתואר בסיפורו של ר' נחמן.

ה"חסידות" מבקשת להורות לאדם את הדרך להתקדשות ולהתעלות – כדי להגיע לחוויית הדבקות בהווייה האלוקית; זו הדרך להתחדשות הרוחנית, שמעיקרה הולכת ונמשכת לאין-סוף, וכלל אין הבטחה להביא את ההולך בה אל חוף המבטחים של הגאולה. זו דרכו של

היחיד, החותר אל האלוקים החבוי במעמקי נפשו. כדי למצוא את הקב"ה – אין האדם צריך לפנות לעולמות עליונים ורחוקים, אלא לפנות פנימה אל תוך רובדי נשמתו.¹³

3. הרוכל מסוואפהאם – ¹⁴The pedlar of Swaffham (C)

The Swaffham Pedlar

This legend concerns a peddler called John Chapman who lived in Swaffham, Norfolk. Now this peddler had a dream that if he went to London Bridge he would hear news greatly to his advantage. Only when the dream was repeated the next night did he act on it, and packing his bag, he and his dog walked to London.

He found his way to London Bridge early one morning and stood there waiting for the promised news.

The hours passed and eventually a shopkeeper who had been watching him just standing there gave in to his curiosity and walked across and asked if he needed help.

The peddler told him of his dream, and the shopkeeper laughed, saying that if he believed in dreams he would be in a place called Swaffham, wherever that was, digging up gold under the apple tree of a man called Chapman, but that he didn't believe in dreams and that the peddler should go back home and carry on with his life.

The peddler thanked the man for his advice, and made his way back home.

Upon reaching home, he dug under his apple tree and found a small pot filled with gold coins. He put the coins away and cleaned the pot, finding a strange inscription. As he couldn't understand the inscription he put the pot on his stall and life carried on.

A few weeks later a wandering monk passed the stall and spotted the inscription in the pot. He asked the peddler if he knew what it said, and when the peddler said no, the

.13 יעקבסון, 1985.

.14 Hartland, 1890

monk translated it for him: "Under me doth lie another, richer far than I". When the monk had gone, the peddler quickly dug under the apple tree again, much deeper this time, and eventually found a much larger pot again filled with gold.

Soon after, the inhabitants of Swaffham decided to rebuild the church, and were very surprised to find the peddler offering to pay for the north aisle and the tower.

הרוכל מסוואפהאם – תרגום הסיפור¹⁵

אגדה זו עוסקת ברוכל בשם ג'ון צ'פמן, שגר בסוואפהאם, נורפולק.

ובכן, רוכל זה חלם חלום, שאם הוא ילך לגשר לונדון, הוא ישמע חדשות טובות במיוחד בשבילו. רק כאשר הוא שוב חלם אותו חלום בלילה השני, הוא החליט לפעול: ארז את תרמילו והלך עם כלבו ללונדון. הוא הגיע לגשר לונדון השכם בבוקר ועמד שם, כשהוא מחכה לחדשות המובטחות.

השעות חלפו, ובסופו של דבר בעל-חנות, שצפה בו, לא עמד בפני סקרנותו, הלך אליו ושאל אותו, אם הוא זקוק לעזרה. הרוכל סיפר לו על החלום, ובעל החנות צחק – באומרו, שאם הוא היה מאמין לחלומות, הוא היה כבר במקום בשם סוואפהאם, היכן שלא יהיה, והיה כורה זהב מתחת לעץ תפוחים של אדם בשם צ'פמן, אבל מכיוון שאינו מאמין בחלומות, הוא מציע לרוכל לחזור הביתה ולהמשיך בחייו.

הרוכל הודה לאיש על עצתו ועשה את דרכו חזרה הביתה.

בבואו לביתו – חפר מתחת לעץ התפוחים ומצא סיר קטן מלא מטבעות זהב. הוא הניח הצידה את המטבעות וניקה את הסיר, ואז התגלתה לו כתובת מוזרה. מכיוון שלא ידע לקרוא אותה, הניח את הסיר על דוכן המכירה שלו, ושגרת-חייו נמשכה כרגיל.

מספר שבועות לאחר מכן עבר נזיר נודד ליד הדוכן של ג'ון והבחין בכתובת שעל הסיר. הוא שאל את הרוכל, אם הוא יודע מה נאמר בה, וכשהרוכל ענה בשלילה, ביאר לו הנזיר את הכתוב בה: "מתחתי מונח אֶחָר הרבה יותר עשיר ממני". כשנסתלק הנזיר, שוב חפר הרוכל

15. נעשה ע"י כותבת המאמר.

שנתון "על" – תשס"ו – כרך י"א

במהירות מתחת עץ התפוחים – הפעם עמוק יותר – ומצא, להפתעתו סיר הרבה יותר גדול, אף הוא מלא מטבעות זהב.

זמן קצר לאחר מכן החליטו תושבי סוואפהאם לשפץ את כנסייתם. הם התפלאו מאוד, כאשר הרוכל הציע לממן את בניית האגף הצפוני וצריח- הכנסייה.

בעוד ששני הסיפורים הראשונים היו משל לאדם המחפש את אלוקיו בתוכו, ולכן לא היו מעוגנים בזמן ומקום מוגדרים – הרי סיפור זה מעוגן במציאות היסטורית, שהונצחה באמצעות יד זיכרון לאדם בשם ג'ון צ'פמן, הממוקמת במרכז כיכר השוק בסוואפהאם המצויה בנורפולק – במרחק של שלושה ימי הליכה מהעיר לונדון. דמותו של ג'ון מופיעה על המצבה, כשלצדה – כלב קטן, ולמרגלותיה מופיעה הכתובת:

ye tinker of Swaffham who did by a dream find a great treasure
מסוואפהאם, שמצא – באמצעות חלום – אוצר גדול.

לפי מקורות שונים¹⁶ ג'ון צ'פמן, אשתו, קתרינה, ומשפחתו חיו בנורפולק, ובתעודות, המצויות בכנסייה בסוואפהאם, מתועדת תרומתו לכנסייה, שבזכותה שופצה כנסיית סנט פיטר וסנט פול, ונבנה אגף דרומי ב-1454.

מסורות רבות מתייחסות לסיפור, ואולם בכל מה שקשור למציאת האוצר – הפרטים לוטים בערפל.

מצב זה פתח אשנב להשערות שונות:

הציניקנים של נורפולק שיערו, כי ייתכן, שג'ון היה מבריא והשתמש בתחפושת הרוכל – ככיסוי למעשיו. התרומה הגדולה עשתה אותו לכל-כך פופולרי, עד שאיש לא העז להטיל ספק בסיפור התמים של האוצר.

למרות כל המסורות האלה והציון המדויק של שם הגיבור – הרי כמו בגרסאות הקודמות – מתייחס המספר אל גיבורו כאל אדם פשוט מיישוב לא מרכזי, והמטרה היא, כנראה, להקל על השומעים להזדהות עם הגיבור ומעשיו:

16. מקורות רבים מופיעים באתרים:

www.Swaffham.net/interest/pedlar.shtml

www.story-lovers.com/listspedlarswaffham.html

"Constant tradition says that there lived in former times in Soffham (Swaffham), alias Sopham' in Norfolk a certain pedlar, who dreamed [...]"

[מסורת מהימנה מספרת, שלפנים חי בסופהאם, המכונה סופאם, בנורפולק, רוכל מסוים שחלם וכו'..]

העלילה בסיפור מתפתחת בדומה לגרסאות הקודמות :

עם זאת, בגרסה A הפנייה אל הגיבור היא חיובית – איש-החיל העובר על הגשר שואל את היהודי: "מה אתה עומד וחושב?", ובגרסה B ר' אייזיק מעורר את סקרנותם של שומרי המשמר, השואלים אותו: "מדוע בא אתה לכאן בכל יום? האם מחפש אתה פה משהו? או שמא ממתין אתה למישהו?"

לעומת זאת, בגרסתנו הפנייה אל הגיבור נעשית מתוך חשד :

"At last it happened, that a shopkeeper there, hard-by, having noted his fruitless standing, seeing that he neither sold any wares nor asked any alms, went to him"

[לבסוף קרה, שבעל חנות בקרבתו שם-לב לעמידתו חסרת-התכלית, שכן הוא ראה, כי אין הרוכל מוכר כל סחורה, אף אינו מקבץ נדבות, וניגש אליו.]

בסופו של דבר, מוצא הרוכל אוצר גדול מאוד בביתו והופך להיות איש עשיר מאוד. הוא מעניק תרומה נדיבה לשיפוץ הכנסייה ולהרחבתה. העצמת שמו של האל נעשית כאן באופן פיזי באמצעות האדרת הכנסייה, ובד בבד מתבצעת גלוריפיקציה של הגיבור עצמו :

"And to this day there is his statue therein, but in stone, with his pack at his back and his dog at his heels, and his memory is also preserved by the same form or picture in most of the old glass windows, taverns and alehouses of that town unto this day."

[ועד היום מצויה שם מצבה אך מאבן, כששקו- על שכמו, וכלבו – לרגליו, וזכרו נשמר גם בצורה זו או באמצעות תמונה ברוב זגוגיות החלונות העתיקים של בתי המרזח והמסבאות באותה עיר עד היום הזה.]

הווה אומר, בצד ההיבט – הדתי מודגש גם ההיבט האישי: פיזור שמו של הרוכל והפיכתו למעין גיבור-תרבות חשוב.

בנימה זו מסתיים הסיפור.

אפשר לומר, כי בסיפור מופת זה מופיע הגיבור בהבלטה כדמות, שיש ללמוד ממנה ולחקות אותה. לעומת זאת, גרסות A ו-B הן משלים, הבאים להצביע על רעיון, המייצג את השקפת עולמם של הנמענים.

אמנם גם בגרסה B תורם הגיבור, שמצא אוצר, סכום כסף גדול לפיאור שם האל באמצעות בניית בית כנסת גדול ומפואר וקורא לו על שמו, אולם כדי שהקוראים יבינו, שאין חשיבות לדמות המסוימת, אייזיק, רק משום שבנה בית כנסת רחב-ידיים ופיאר אותו – אין הסיפור מסתיים בקורותיו של ר' אייזיק, כפי שנעשה הדבר בסיפורו של הרוכל, אלא בהצגת הנמשל המשמעותי; הווה אומר, אין חשיבות לגיבור הסיפור – בהיותו דמות מייצגת, אלא למשמעות המסתתרת מאחורי המסופר.

לעומת זאת, בגרסה A בסיום הסיפור מופיעה המסקנה המפורשת, שאמורה לעודד את השומעים, כי בכל אחד מהם טמון אוצר, ועליהם מוטלת החובה למצוא את הדרך אליו. האוצר נתפס אפוא כמשהו רוחני, המתייחס לכל אדם באשר הוא, ולא דווקא ליחיד מסוים.

4. האיש שהתעשר באמצעות חלום (D) –

The man who became rich through a dream¹⁷ 1001 Nights

Once there lived in Baghdad a wealthy man who lost all his means and was thus forced to earn his living by hard labor. One night a man came to him in a dream, saying, "Your fortune is in Cairo, go there and seek it." So he set out for Cairo. He arrived there after dark and took shelter for the night in a mosque. As Allah would have it, a band of thieves entered the mosque in order to break into an adjoining house. The noise awakened the owners, who called for help. The Chief of Police and his men came to their aid. The robbers escaped, but when the police entered the mosque they found the

Burton, 1885 .17

man from Baghdad asleep there. They laid hold of him and beat him with palm rods until he was nearly dead, then threw him into jail.

Three days later the Chief of Police sent for him and asked, "Where do you come from?"

"From Baghdad", he answered.

"And what brought you to Cairo?"

"A man came to me in a dream and told me to come to Cairo to find my fortune," answered the man from Baghdad, "But when I came here, the promised fortune proved to be the palm rods you so generously gave to me."

"You fool," said the Chief of Police, laughing until his wisdom teeth showed. "A man has come to me three times in a dream and has described a house in Baghdad, where a great sum of money is supposedly buried beneath a fountain in the garden. He told me to go there and take it, but I stayed here. You, however, have foolishly journeyed from place to place on the faith of a dream which was nothing more than a meaningless hallucination." He then gave him some money saying, "This will help you return to your own country."

The man took the money. He realized that the Chief of Police had just described his own house in Baghdad, so he forthwith returned home, where he discovered a great treasure beneath the fountain in his garden. Thus Allah gave him abundant fortune and brought the dream's prediction to fulfillment.

האיש שנעשה עשיר באמצעות חלום (תרגום הסיפור).

אלף לילה ולילה

פעם חי בבגדד עשיר מופלג, שאיבד את כל רכושו ונאלץ למצוא את פרנסתו בעבודה קשה. לילה אחד הופיע אליו אדם בחלום, שאמר: "מזלך נמצא בקהיר, לך לשם וחפש אותו." הוא יצא לקהיר והגיע לשם לאחר רדת החשכה. כיוון שכך, הוא מצא למשך הלילה מקום מחסה במסגד. כפי שהאל רצה, נכנסה למסגד חבורת גנבים – כדי לפרוץ משם לבית סמוך. הרעש העיר את השכנים, שקראו לעזרת המשטרה. מפקד המשטרה ואנשיו חשו לעזרתם. הגנבים נמלטו, אבל כאשר נכנסו השוטרים למסגד, הם מצאו רק את האיש מבגדד יָשֵׁן שם. הם תפסו אותו, הכו אותו בענפי תמרים, עד שאיבד את הכרתו, ואז הטילוהו לבית-הכלא. לאחר שלושה ימים קרא לו מפקד המשטרה ושאלו: "מאין אתה בא?" "מבגדד" – הוא ענה. "ומה הביא אותך לקהיר?" "בא אלי אדם בחלומי ואמר לי ללכת לקהיר כדי למצוא את מזלתי" – ענה האיש מבגדד, "אבל כשהגעתי לכאן, מזלי המובטח הסתבר כענפי תמר, שחילקתם לי בנדיבות כה רבה."

"טיפש" – אמר מפקד המשטרה, כשהוא צוחק, עד שנחשפו שיני-הבינה שלו. "בא אלי אדם בחלומי שלוש פעמים, והוא תיאר לי בית בבגדד, אשר שם אוכל למצוא סכום כסף גדול, שקבור, כנראה, מתחת למזרקה בגן. הוא אמר לי ללכת לשם ולקחת את האוצר, אך אני נשארתי כאן. אתה בטיפשות רבה הלכת ממקום למקום, כשאתה מאמין לחלום, שאינו יותר מאשר הזיה חסרת-משמעות." ואז הוא נתן לאיש מעט כסף באומרו: "זה יעזור לך לחזור לארצך."

האיש לקח את הכסף. הוא שם לב, שמפקד המשטרה תיאר זה עתה את ביתו שבבגדד. אז הוא מיהר לחזור הביתה, וגילה אוצר גדול מתחת למזרקה שבגן.

כך נתן לו האל אוצר גדול ומימש את אשר ניבא בחלומו.

סיפור זה מופיע באוסף הסיפורים 'אלף לילה ולילה', שתורגם לראשונה לצרפתית בין השנים 1704-1717. הסיפורים מוקדמים מאוד ומבוססים על פולקלור הודי, פרסי וערבי. אחד האוספים, שסיפורנו מופיע בו, הוא ספר פרסי, הכולל אגדות, שהן, כנראה, ממוצא הודי.

שם האוסף הוא A thousand legends – אלף אגדות. הספר מוכר זה 1000 שנים באוסף, הכולל סיפורים קלסיים פנטסטיים אוניברסליים. הסיפורים תורגמו לערבית ב-850 לסה"נ, אולם בכל הוצאה חדשה של הספר נוספו לקובץ סיפורים ערביים מבגדד ומקהיר, עד שב-1500 לערך הגיע האוסף לעיצובו הסופי.¹⁸

גם גרסה זו – כשלוש קודמותיה מעמידה את האל במרכז. אמנם מתקבל הרושם, כי הגיבור הוא במרכז העלילה, אולם מסתבר, כי הגיבור אינו אלא פריט אחד בתשבץ גדול, המנוהל על-ידי הקב"ה. כיוון שהסיפור הוא סיפור-עם, מתפתחת העלילה מבחינה פואטית, כשבמרכזה – הגיבור, אף שהאל נמצא ברקע. כותרת הסיפור מצביעה על מגמה זו, כשכל הזרקורים מאירים את דמות הגיבור. מיד בפתיחה מסופר על איש עשיר מבגדד, שאיבד את הונו, והיה צריך לעמול קשה לפרנסתו. בחלומו נאמר לו, כי מזלו יימצא בקהיר, ועליו לנסוע לחפשו.

בניגוד לגיבורים בשלוש הגרסאות הקודמות היוצאים לדרך, כשבידם כתובת מוגדרת – הרי גיבור זה נוסע לקהיר ללא הנחיות ברורות. המספר מתאר את עלילותיו של האיש – כמתוכננות ומשתלבות בתכנית האל – As Allah would have it – האיש הגיע לקהיר בלילה ונכנס למסגד ללון שם, אולם פרצו לשם שודדים, שהצליחו לברוח, לפני שהגיעה המשטרה. גיבורנו נתפס ומובא למשטרה, ושם מפליאים בו השוטרים את מכותיו.

רק כשמובילים את גיבורנו לחקירה אצל מפקד המשטרה, מתברר לקורא, כי אמנם כל ההתרחשויות משתבצות בתוכנית אלווקית, המכוונת בסופו של דבר להביא את הגיבור אל מפקד המשטרה, שחלם על האוצר בביתו של האיש מבגדד.

כמו יתר הגיבורים בגרסאות האחרות – אף גיבור זה מוצא אוצר, אולם הסיום שונה:

שלא כמו בגרסאות A ו-B אין האוצר מסמל את עבודת ה', והוא אינו משמש – כמו בגרסה C – אמצעי פיזי להאדרת האל או להאדרת הגיבור עצמו; בגרסתנו סובבת העלילה סביב הגיבור, שהאל עזר לו וזימן לידו רכוש מההפקר, לאחר שירד מנכסיו.

שלא כמו בגרסאות A ו-B אין סיפור זה משל, שבו מייצג הגיבור את האיש הפשוט, המחפש את הדרך לעבוד את ה'. הוא איננו סיפור אקזמפלרי, שבא לשרטט דמות מופת, כפי שנעשה

Columbia Encyclopedia, 2001 .18

שנתון "על" – תשס"ו – כרך י"א

בגרסה C, אלא לפנינו סיפור על אדם פרטי, שירד מנכסיו, נעשה לו נס, והוא זכה מחדש ברכוש.

אין בסיפור רעיון פילוסופי על מציאות ה' בתוככי האדם; אין הסיפור מצביע על אדם, שתרם מכספו לבניית מקום תפילה למען הכלל, אולם קיימת התייחסות דתית-אמונית אישית: לעולם יקווה אדם לה' ויאמין בו.

סיכום

קיים דמיון מדהים בין ארבע הגרסאות המוצגות, והדבר מצביע על "זליגת" נושא האוצר המבוקש לארצות רבות באירופה, במזרח התיכון ובמזרח הרחוק, אולם ה"זליגה" לא הותירה את הסיפור, כמו שסופר מלכתחילה, אלא בוצעה בו התאמה לנמענים ולאורח חייהם.

בפעולה התקשורתית של יצירת הסיפור – שותפים הנמענים והנסיבות, אשר בהן מסופר הסיפור. המספר משמיט מרכיבים או מוסיף אותם עפ"י תגובת הנמענים (הקהל) ולפי השקפת עולמו ואורחות חייו.

כך נוצרו מספר גרסאות לסיפור אחד, והשינויים בהן מאפיינים לא רק את המקום ואת הזמן, שהיוו רקע לגרסה החדשה, אלא גם את תהליך היצירה של המספר האינדיבידואלי ב"הצגת היחיד" שלו, המבקש להטביע חותם על סיפורו.

גורם חשוב נוסף, המביא לשינוי בגרסאות, נעוץ באופיים הדידקטי של הסיפורים:

כל מספר בוחר להביע את מסריו באופן שונה מחברו. זויות-הראייה של המספרים משתנות מגרסה – לגרסה, והדבר משפיע על עיצוב הטקסטים ועל התפיסה הז'אנרית שלהם.

שתי הגרסאות הראשונות מעוגנות בעולם החסידי:

גרסה A מתומצתת וטעונה רמזים וסמלים:

המספר פונה לחסידים, הבאים לשמוע את הרבי, ובצורה מרומזת מתייחס לאחד הרעיונות המרכזיים בחסידות: בכל אדם קיים פוטנציאל להגיע לדרגות רוחניות גבוהות, אולם ניתן לעשות זאת באמצעות הצדיק; הווה אומר, הצדיק הוא דמות כל-יכולה, כמעט מיתית.

גרסה B, אף היא חסידית, פונה לילדים בקהילה החרדית. היא אמנם מפארת את דמותו של הצדיק – כגורם מרכזי בחיי האדם, שבעזרתו יוכל האדם להתקרב אל הקב"ה, אולם מדגישה, כי את הצעד הראשון לקראתו צריך האדם לעשות.

ההבדל בין שתי גרסאות אלה מעוגן ביכולות האינטלקטואליות של הנמענים :

בעוד שבגרסה A, המיועדת לנמעניו של ר' נחמן, המודעים למורכבות יצירתו – המסר הוא פילוסופי-אבסטרקטי, הרי בגרסה B מתמקד המסר בהיבט החינוכי-דידקטי.

לעומת שתי גרסאות אלה, שאין בהן חשיבות לגיבור, אלא לאידאה הטוענת, כי יש באדם יכולות רוחניות, העוזרות לו להתרומם אל מעבר לעולם הזה בדרכים שונות – הרי בגרסאות C ו-D אין כל שאיפה להציץ אל מעבר לפרגוד. ההתמקדות היא בקשרים בין אדם לאלוקיו

במסגרת העולם הזה בלבד, אולם קשרים אלה שונים לחלוטין בגרסאות C ו-D :

בגרסה C תורם הגיבור, שמצא אוצר, סכום כסף גדול לשיפוץ הכנסיה ולהרחבתה, וכך הוא מאדיר את שמו של אלוקיו, ויש במעשיו של האיש הכרת טובה למיטיב עמו, אולם יש צד נוסף למעשה זה :

בזכות תרומה חשובה זו – מתפרסם האיש ונעשה פופולרי ביותר בין בני עמו ; הווה אומר, החוק "יד רוחצת יד" – הכל-כך פרקטי, כמעט מסחרי – פועל בגרסה זו, אף שהסיפור עוסק באל ובמאמיניו.

בגרסה D אין האדם עושה דבר למען האל או למען מקדשו, אף שגם הוא מוצא אוצר. למעשה, מוצג הגיבור כדמות פסיבית, שבכלל אינו טורח כלום על מנת לשפר את מצבו, אלא מצפה להתערבותו של האל, וגם כאשר הוא זוכה מן ההפקר, אין בסיפור כל סימן של תודה :

הסיפור משקף את השקפת העולם הפטליסטית, המצויה בסיפורי אלף לילה ולילה.

ביבליוגרפיה

אלכסנדר-פריזר, ת' (תש"ס). "אמנות ההצגה של המספר", **מעשה אהוב וחצי**. ירושלים: מאגנס, ובאר שבע: אוניברסיטת הנגב.

אלשטיין, א, ליפסקר, א' (תשנ"ב). תימטולוגיה של ספרות עם ישראל, **ביקורת ופרשנות**, 30, רמת גן: בר אילן, עמ' 7-14.

יעקבסון, י' (1985). **תורתה של החסידות**, תל-אביב: משרד הביטחון.

סיף, ע' (תשמ"ח). "הסיפור האקזומפלרי ב'ספר חסידים'", **תרביץ**, נ"ז, עמ' 217-255.

סיף, ע' (1994). **סיפור העם העברי**. ירושלים: מוסד ביאליק.

כשר, מ"ש (עורך, תשל"ד). **עיונים במחשבת החסידות**. ירושלים: מכון תורת שלמה.

מה-טוב, ג' (תשמ"ו). **מעשיהם של צדיקים**. ירושלים: המסורה.

ר' נחמן מברסלב (1981). בתוך: פנחס שדה (עורך). **תיקון הלב**. ירושלים ותל-אביב: שוקן.

נוי, ד' (1967). **שבעים סיפורים וסיפור מפי יהודי לוב**, תשכ"ח.

קרסני, א' (1998). "יחסי אמן-קהל בדפוסי הברדחן", **הברדחן**. רמת גן: בר-אילן.

Aarne, A. and Thompson, S (1928). **The Types of the Folktale, A Classification and Bibliography**, Helsinki.

Burton, R.F. (Translator, 1885). **The Book of the Thousand Nights and a Night**, London: The Burton Club.

Denzin, N.K. & Lincoln, Y.S. (1994). **Entering the field of qualitative research**. In N.K. Denzin & Y.S. Lincoln (Eds.), **Handbook of qualitative research** (pp. 1-17). Sage Publications.

The Columbia Encyclopedia, sixth edition, (2001).

Hartland, E.S. (1890). **English Fairy and other Folk Tales**, London, ca. pp. 76-77.

Propp, V. (1968). **Morphology of the Folktale**, Austin: University of Texas Press.

S.S. Jones, "The Pitfalls of Snow White Scholarship", **Journal of American Folklore**, XC (1979), pp. 69 – 73.

www.Swaffham.net/interest/pedlar.shtm

www.story-lovers.com/listspedlarswaffham.html

